

05/09/2018תחח

ג.

במצות אכילת פסח מצה ומרור

פסחים דף קמ"ו ע"א: אמרו עליו על הלל שהיה כורכן בבת אחת ואוכלן שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. ויש לחקור אם אכילתן בבת אחת מעכבת, שאם לא אכלם יחד לא קיים מצוות פסח מצה ומרור, או אם הוי רק מצוה לכתחילה אבל בדיעבד יצא אפילו לא אכלם יחד. ובפשטות נראה שם מהגמ' שהוא מעכב בדיעבד, דזה לשון הגמ': אמר רבי יוחנן חולקין עליו חביריו על הלל, דתניא יכול יהא כורכן בבת אחת ואוכלן בדרך שהלל אוכלן תלמוד לומר על מצות ומרורים יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו, מתקיף לה רב אשי אי הכי מאי אפילו, אלא אמר רב אשי האי תנא הכי קתני יכול לא יצא בהו ידי חובתו אלא א"כ כורכן בבת אחת ואוכלן בדרך שהלל אוכלן ת"ל על מצות ומרורים יאכלוהו אפילו זה בפני עצמו וזה בפני עצמו, ע"כ. לכאורה מוכח מרב אשי שלדעת הלל לא יצא ידי חובתו אם לא אכלן בבת אחת, וקשה אם כך איך אוכלין בזמן הזה שאין לנו פסח, דמבואר בגמ' שאוכל מצה ואח"כ מרור ואח"כ כורכן, ואיך יקיים בזה מצות מצה מאחר שאינו אוכלה ביחד עם הפסח ועם המרור, והרי לדעת הלל על מצות ומרורים הכוונה כולם יחד.

ונראה דכיון דאיתא שם בגמ' בדרף ק"כ ע"א: אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, ומאי שנא מרור דכתיב על מצות ומרורים בזמן דאיכא פסח יש מרור ובזמן דליכא פסח ליכא מרור, מצה נמי הא כתיב על מצות ומרורים, מצה מיהדר הדר ביה קרא בערב תאכלו מצות, ע"כ, הרי שמקיים מצה גם כשאין פסח, ובהכרח דהא דמעכב אם אינו אוכל פסח מצה ומרור יחד היינו שאינו יוצא ידי פסח, אבל ידי מצה יוצא. אולם א"כ קשה איך אכלם הלל, והרי פסח אוכלין רק בסוף הסעודה דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, ואילו מצות אוכלים גם מיד מתחילת הסעודה, ונמצא שכבר יוצא ידי מצות מצה בכזית ראשון והמצה שאוכל בסוף הסעודה עם פסח ומרור הרי היא מצה של רשות וא"כ אסור לאוכלן יחד, וכמו שאמרו שם אמר רבינא וכו' הכי אמר הלל משמיה דגמרא לא ניכרוך איניש מצה ומרור בהדי הדדי וניכול משום דסבירא לן מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן ואתי מרור דרבנן ומבטיל ליה למצה דאורייתא, ואפילו למ"ד מצוות אין מבטלות זו את זו ה"מ דאורייתא בדאורייתא או דרבנן בדרבנן אבל דאורייתא בדרבנן אתי דרבנן ומבטיל ליה לדאורייתא, ובתוס' שם ד"ה אתי ז"ל: וכש"כ דאי לא הוה מרור אפילו דרבנן דמבטל למצה דאורייתא עיי"ש. א"כ מאחר שיצא מצות מצה בכזית ראשון נמצא שכזית אחרון שאוכל עם הפסח הוא רשות, ואתי רשות ומבטל מצוה. ועוד, גם בלא ביטול יש להקשות דלא יצא ידי פסח, כיון שלא אכלו עם מצה של קיום המצוה אלא עם מצה של רשות.

והנה כתב הרי"ף (פסחים כ"ז ע"א בדפי הרי"ף והובא ברא"ש פ"י סימן ל"ה) ז"ל: והיבא דלית ליה כולה סעודתא ממצה דמינטרא אלא כזית בלחוד דמינטר הוא דאית ליה אכיל ברישא מהאיך דלא מינטר ומברך עליה המוציא ולבסוף מברך על כזית דמינטר לאכול מצה ואכיל ומברך אמרור ואכיל והדר כריך מצה ומרור ואכיל בלא ברכה, דתניא הסופגנין והדובשנין והאיסקריטין אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. וכתב על זה הרא"ש ז"ל: ויראה שהברייטא דדובשנין איירי בזמן הבית הילכך צריך שיאכל כזית שמור באחרונה לקיים על מצות ומרורים יאכלוהו, אבל בזמן הזה שאין לנו חובת מצה אלא מבערב תאכלו מצות, אין לאחר ברכת המצה מוטב שיאכלנה בתחלה לתיאבון, ע"כ. ובהגהות אשרי שם כתב וז"ל: אבל ודאי אי אית ליה מצה הרבה אז נכון להחמיר ולברך עליה ולאכול בתחילה לתיאבון, ולאחר סעודתו יאכל כזית מצה לטעם בפיו. ואפילו אם נאמר דעיקר מצות מצה באחרונה אין זה תימה דאין מברך עליה, כי אם יאכל בתחילה בלא ברכה ולבסוף כיצר יברך עליה לאחר שמילא כריסו ממנה, אך יברך עליה בתחילה ויפטר גם כזית שלבסוף למצותו כדפרש' לעיל לרב חסדא גבי תרי טיבולי דמרור, וכן צריך לומר דהלל שהיה כורך מצה בפסח בסוף הסעודה והכי הוה אכיל מצה דאורייתא, על כרחך בתחלת הסעודה היה מברך על המצה ואוכל ומועיל ברכה לכריכת מצה עם פסח שבסוף, עכ"ל. והנה דברי הגהת אשרי מיוסדים על מה שנתפרש בתוס' פסחים דף קט"ו ע"א ד"ה מתקיף, ותוכן דבריהם שמבואר בגמ' שמי שאין לו כרפס אוכל מרור ב' פעמים, פעם ראשונה בתורת כרפס ופעם שניה בתורת מרור, ונחלקו בגמ' לגבי ברכת על אכילת מרור בכה"ג, דדעת רב הונא שמברך בפעם הראשון בורא פרי האדמה ובפעם שניה על אכילת מרור, ומעמו לפי שסובר שמצות צריכות כוונה ובפעם הראשונה שאוכל מרור אינו מכוין לשם מצות מרור ולכן מברך על אכילת שניה, ורב חסדא חולק וסובר שלא יתכן שלא יברך בפעם ראשונה על אכילת מרור ויברך בפעם השניה, כי אחר שמילא כרסו במרור האיך יברך, וכתבו התוס' שגם רב חסדא סובר מצוות צריכות כוונה ואינו יוצא חובת מרור באכילת ראשונה, אלא דמ"מ צריך לברך קודם אכילת ראשונה כי לא שייך לברך לאחר שמילא כרסו. ואף שעיקר מצות מרור לא קיים באכילת ראשונה, מ"מ מועילה הברכה שבירך בפעם ראשונה לגבי אכילת המרור בפעם שניה, ודומה לזה מצאנו שמברכים על מצות תקיעת שופר לפני תקיעות דמיושב אף שעיקר המצוה של תקיעות מקיימים בתקיעות דמעומד. ולפי זה סובר הגהות אשרי שגם באכילת מצה אף שמקיימין אותה בכזית אחרון מ"מ מברכין לפני אכילת כזית ראשון.

ולפי כל זה מיושב מה שהקשינו להלל איך קיימו מצות פסח והרי לא אכלו אותה עם מצה המחוייבת, וכן איך אכל כזית אחרון עם הפסח והרי המצה הזאת היא רשות ויבוא רשות ויבטל את הפסח. ולפי הגהות אשרי מיושב, שבאמת לא יצא ידי מצה בכזית ראשון שלא כיון למצוה ומצוות צריכות כוונה.

ולפי זה אפשר ליישב מש"כ ריש מתיבתא הובא בהרי"ף בר"ה (דף י"א ע"א בדפיו) שאין לשוח בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד, והר"ן ובעל המאור נתקשו בזה וכי מי שהתחיל לבדוק חמץ אסור לדבר עד גמר הבדיקה, וכי מי שהתחיל לאכול אסור לו לדבר עד סוף אכילה. אמנם לפמ"ש"כ התוס' יש ליישב, שתקיעת שופר אף שכבר תקע תקיעות דמיושב מ"מ לא התחיל עדיין המצוה שהרי העיקר הוא תקיעות דמעומד, והרי זה כמדובר בין הברכה להתחלת המצוה. ומ"מ בדיעבד שדיבר אינו חוזר ומברך לפי שסוף סוף התחיל בתקיעות, ואף שאינו יוצא בהן מ"מ אינו דומה למדבר לפני התחלת המצוה, שהרי חזינן שצריך לברך לפני שממלא כרסו. אולם לפי"ז יוצא שלשיטת הרי"ף שגם בזה"ז עיקר המצוה הוא בכזית אחרון של מצה, יהא אסור לדבר עד שיגמור כזית אפיקומן, וצ"ע.

אמנם קשה למ"ד שמצוות אין צריכות כוונה אך יפרש מה שהלל אכל פסח מצה ומרור בכריכה, ^{אוצר החכמה} והרי כבר יצא ידי מצות מצה בתחילת הסעודה וכנ"ל, וביותר תמוה שהרמב"ם פוסק שאכילת מצה אין צריכה כוונה. ויש לתרץ לפי שיטת הרשב"ם הסובר שגם למ"ד מצוות אין צריכות כוונה מ"מ אם מכון בפירוש שלא לצאת אינו יוצא, דלפי"ז יש לומר שבכזית ראשון מכון בפירוש שלא לצאת. ועוד, שגם במי שכיוון לצאת יש לומר שמכיון שאילו ידע שזה יעכב קיום מצות אכילת פסח לא היה מכון לצאת אלא היה מכון לא לצאת, גם באופן זה לא יצא. אכן עדיין קשה לשיטת הר"ן (ראה ר"ה ז' ע"א בדפי הרי"ף ד"ה אבל) הסובר שגם בכיוון בפירוש ^{05/09/2018} שלא לצאת יוצא, אך יפרש דעת הלל.

ולכן נראה לומר שדעת הלל היא שהמצוה לאכול יחד פסח מצה ומרור היא מצוה נוספת על עצם מצוות אכילת פסח מצה ומרור. והן אמת שהאוכל מצה לבד קיים מצות מצה, אך מ"מ לא קיים המצוה הנוספת של אכילת פסח מצה ומרור יחד. ולכאורה ה"ה באכל פסח בלי מצה ומרור, שקיים בזה מצוות פסח אך חסרה לו מצות אכילת פסח מצה ומרור יחד, שהיא מצוה נוספת. ולפי"ז תהיה מיושבת גם הקושיא למה אין המצה הנאכלת עם הפסח מבטלת את הפסח מאחר שאינה מצה מחוייבת, דלפמ"ש הרי יש כאן מצוה נפרדת לאכול יחד פסח מצה ומרור, ומצד זה הוי המצה הנאכלת באחרונה מצוה ויש כאן הדין שאין מצוות מבטלות זו את זו.

והנה הבאנו לעיל שמוכח מהגמ' שלהלל אכילה בבת אחת מעכבת, ולפי דרכנו הכוונה היא רק שמעכבת מצד שבלעדיה חסרה המצוה המיוחדת של אכילה ביחד, אבל אין הכוונה שמעכבת במצוות של אכילת מצה ואכילת פסח. אמנם יתכן דשאני פסח ממצה, דאע"פ שמצות מצה יוצא בלא פסח ומרור, מ"מ פסח שאכלו בלי מצה ומרור אפשר דלא יצא כלל מצות פסח, שכן בפסח אין גילוי בתורה שחייבים אפי' באופן שאין מצה, כדרך שיש גילוי שחייבים במצה אף בזמן שאין פסח מכתוב דבערב תאכלו מצות, וצ"ע.

אולם בתוס' פסחים קמ"ו ע"א (ד"ה אלא) כתבו שהלל ג"כ סובר שמקיים המצוה בדעיכד אם לא אכלם בב"א ורק לכתחילה צריך לאכול ביחד. ובמהרש"א הקשה וז"ל: אך לא ידענא מי הכריח לומר להלל דלא גלי קרא אלא לכתחילה יש לכרוך, אימא דאף לעיכובא קאמר קרא, ועיין בזה במרדכי וק"ל, עכ"ל. ובמרדכי נראה שסובר שלא קיים אפילו בדעיכד בלא אכל ביחד.

והנה שיטת התוס' אפשר לבאר לפי מה שכתבו תוס' בנדה דף ס"ו ע"ב (ד"ה כל) שהקשו דמבואר בגמ' דבית הסתרים אין צריך שיבואו בו מים אבל צריך שיהיה ראוי לביאת מים, וכמו בילה שאף שאינה מעכבת בכשרות המנחה אם לא כללה אבל צריך שתהיה ראויה לבילה, כן בית הסתרים בטבילה, והקשו התוס' וז"ל: וא"ת אמאי לא בעינן ביאת מים לכתחילה בבית הסתרים כמו בילה וקריאה בחליצה ובכורים, וי"ל דאין סברא גבי טבילה, שלא הקפידה תורה אלא שיטהר האדם ואין לומר דלכתחילה לבעי דכיון דבדעיכד טהור לכתחילה נמי לא בעי ותעלה לו טבילה, אבל בילה ומקרא בכורים וחליצה מצוות נינהו הלכך לכתחילה לעכד, עכ"ל. והמבואר מדברי התוס' שלא יתכן שיהיה דבר שבדעיכד כשר ולכתחילה צריך דבר נוסף, ולכן אם בטבילה בלי ביאת מים נטהר, אין טעם שלא יטבול כן לכתחילה. אבל בילה וקריאת בכורים וקריאת החליצה יש בהן מצוה, ולכן אף שהמנחה כשרה בלי בילה מ"מ חסרה לו מצות בילה. וכן בכורים אם לא קרא חסרה לו מצות קריאה אף שקיים מצות הבאת בכורים, וכן בחליצה. [ואגב, מוכח מהתוס' שיש מצוה בחליצה, שאם חליצה הוי רק היתר לשוק ואינה מצוה, קשה למה תהא צריכה קריאה לכתחילה.] ולפי זה יש לשאול לפי דברי תוס', מאחר דבדעיכד יוצא פסח מצה ומרור גם באינו אוכלם בבת אחת למה לכתחילה חייב לאכול בבת אחת, ובע"כ שיש מצוה נוספת לאוכלם בבת אחת, שחוץ מעצם אכילת פסח מצה ומרור יש עוד מצוה לאוכלם יחד.

אכן לפי זה קשה, שאם אכל מצה בפני עצמה שוב ביטל את המצוה לאוכלם בבת אחת, וכיצד כורך פסח ומצה לבסוף, הא אתי מצה דרשות ומבטל פסח דמצוה. ואין לתרץ מה שתרצנו לעיל, כי לדעה זו אם אכל מצה בפני עצמה שוב אין תקנה לחזור ולאוכלם בבת אחת, וכמו שאין אפשרות בחליצה שלא קראו בה שיחזרו ותחלוץ ויקראו את הפסוקים. (וכן מצאנו לגבי קורא ק"ש ולא השמיע לאזניו, שהלכה היא שלכתחילה צריך להשמיע לאזניו ובדעיכד יצא גם בלא השמיע, וגם בזה הכוונה "יצא בדעיכד" היינו שקיים מצות ק"ש וחסרה לו המצוה הנוספת של להשמיע לאזניו, ומצוה זו נלמדת מהפסוק שמע ישראל - השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיו. ויש לשאול מאיזה טעם הפסיד המצוה להשמיע לאזניו אפילו בדעיכד, והרי בידו לקרוא פעם שניה ולהשמיע לאזניו? וכבר תירצנו במקום אחר כן, דאף שמצות להשמיע לאזניו אינה מעכבת את מצות ק"ש ויוצאין ק"ש אפי' שלא יצא מצות השמע לאזניך, מ"מ מצות ק"ש מעכבת במצות השמע לאזניך, שכל עצמה של מצות השמע לאזניך היא בשעת קיום מצות קריאת שמע, לא יתכן לצאת ידי מצות השמע לאזניך בלי קיום מצות ק"ש. והרי זה דומה למצות הידור, שאעפ"י שאפשר לקיים

מצוה בלי הידור, דהיינו שמצות הידור אינו מעכב את המצוה עצמה, מ"מ המצוה מעכבת את ההידור, ולכן כל שכבר יצא ידי מצוה אי אפשר לקיים מצות הידור, וכסברת הגר"ח הלוי שהובאה בספר אישים ושיטות, שכל שיצא ידי מצות אתרוג שוב לא יועיל לצאת באתרוג מהודר פעם שניה. וה"ה בקריאת שמע פעם שניה כדי להשמיע לאזניו, וכן הדבר בחליצה וביכורים.)

ולפ"ז באכל מצה בלי פסח או פסח בלי מצה ומרור ויצא בדיעבד, דהיינו שיצא מצות אכילתם אך לא יצא המצוה הנוספת לאוכלם יחד, שוב לא יועיל מה שיחזור ויאכלם פעם שנית ביחד. וא"כ קשה איך אוכלם יחד בסוף הסעודה אחרי שאכל כבר מצה אחרת, והרי מכיון שכבר אינו יכול לקיים המצוה של אכילת מצה יחד עם הפסח, הו"ל המצה של רשות ומבטלת את הפסח. ובע"כ צריך לומר שאינו מכוון לצאת בכזית ראשון, וכדעת הרשב"ם שבמכוון בפירוש לא לצאת אינו יוצא גם למ"ד מצות אין צריכות כוונה.

והנה התוס' בקידושין דף ל"ח ע"א הביאו קושית הירושלמי על הא דלא אכלו בני ישראל מצה בליל פסח כשנכנסו לארץ לפי שהיתה כל התבואה חדש, כמו שנאמר ביהושע ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח, שהקשה הירושלמי מדוע לא נאמר שיבא עשה דאכילת מצה וידחה ל"ת של אכילת חדש. והקשו תוס' על קושית הירושלמי מהא דקיי"ל בפסחים דף ל"ה ע"ב דאין יוצאין במצה של טבל משום דכל שאינו בכל תאכל חמץ אינו בקום אכול מצה, ואין איסור חמץ חל על איסור טבל דאין איסור חל על איסור, וא"כ ה"ה במצה של חדש, מכיון שאין איסור חמץ חל על איסור חדש (שאינו איסור כולל כי כל התבואות היה עליהן פעם איסור חדש), איך יקיימו בו מצות מצה. ומתוך הגאון ר' איצלה מפוניבז' בספרו זכר יצחק סימן פ"ו שבמצה יש שתי מצוות, מצות בערב תאכלו מצות ומצות על מצות ומרורים יאכלוהו, ונראה שכל הדינים הפוסלים במצה כגון תנאי לחם עוני ופסול טבל וכיו"ב היינו דוקא במצה הנאכלת מצד חובת היום דבערב תאכלו מצות, אבל למצוה לאכול מצה ביחד עם הפסח מדין על מצות ומרורים לזה כל מצה כשרה. ולפי"ז, מכיון דלמצוה דעל מצות ומרורים יאכלוהו גם מצה של טבל וחדש כשרה, אפשר לישב שקושית הירושלמי היא אמאי לא אכלו מצה כלל, והרי משום מצות על מצות ומרורים היה להם לאכול מצה של חדש, שיבוא עשה של על מצות ומרורים יאכלוהו וידחה ל"ת של חדש.

ונראה שתירוץ הזכר יצחק מיושב דוקא לפי שיטת הסוברים שגם בדיעבד אין יוצאין באכילת פסח מצה ומרור שלא בבת אחת, אבל להסוברים שבדיעבד יוצא ע"כ שאין מקיימין מצות אכילה בבת אחת כי אם במצה שיוצאים בה חובת המצוה של מצה גרידא, כי אם אפשר לקיים מצות אכילה בבת אחת גם במצה שאין יוצאים בה ידי מצות מצה, איך יתכן לומר דהאוכלם שלא בבת אחת "יצא בדיעבד", והרי לא קיים המצוה דלאכלם בבת אחת ועליו לשוב ולאכלם שנית ביחד כדי לקיים מצוה זו.